Ferides obertes

Quan va esclatar la crisi econòmica del 2008, molt pocs havien advertit la possibilitat del desastre que s'acostava. Segons el pensament econòmic dominant, vivíem en el millor dels mons. El cop va ser tan fort que alguns mandataris van arribar a proposar la refundació del capitalisme. Deu anys i molt de patiment després, les ferides de la crisi no han cicatritzat. Encara que s'ha tornat al creixement econòmic, la idea d'una prosperitat assegurada ha quedat malmesa i la incertesa és l'estat d'ànim dominant en amples capes de la població. Ara sabem que l'economia de mercat, en comptes de garantir una redistribució equitativa, augmenta les desigualtats socials i les dinàmiques extractives fan que una minoria cada cop més exigua acapari cada vegada més riquesa.

D'ençà de la crisi, amples capes de la població han vist com perdien alhora poder adquisitiu i capacitat d'incidir sobre les polítiques públiques. Ara hi ha més pobres i tenen menys recursos que abans de la crisi. Les teories neoliberals han afeblit l'estat de benestar, que cada cop té més dificultats per ser l'aixopluc que era contra l'adversitat. Lluny d'aprendre de les amargues lliçons de la crisi, tornen les dinàmiques especulatives. Hem passat de la bombolla immobiliària de la compra a la bombolla del lloguer, que impedeix l'emancipació dels joves i expulsa de les ciutats els que no poden pagar uns preus cada cop més inflats.

Aquest model econòmic genera exclusió i malestar social. La ciutadania organitzada ha fet front a aquesta situació amb innovació social i solidaritat, però l'empitjorament de les condicions socials és terreny abonat per l'aparició de sortides polítiques autoritàries. En veiem ja alguns indicis preocupants. Com sostenen els autors que participen en aquest dossier, no tenim per què resignar-nos-hi. Cal un nou contracte social que permeti embridar les forces egoistes del mercat i orientar l'economia a la satisfacció del bé comú. — Milagros Pérez Oliva

Valle / Font de la Plaça d'Espanya.
Valle va néixer a Barcelona, viu a Rubí i treballa a Barcelona.

Dossier
Les lliçons de la crisi

4-12
Anton Costas
Hi ha alternativa, és el capitalisme progressista

14-19
Jaime Palomera
De l'estafa hipotecària a l'estafa del lloguer

20-24
Marga León
Bretxes que separen, ponts per construir

26-30
José Moisés Martín Carretero
Desigualtat en l'era de la desconnexió

32-37
Rosa Rodríguez Bailón / Guillermo Willis Sánchez
La disparitat ens distancia: efectes psicològics de la desigualtat econòmica

38-43
Marisol García Cabeza/ Marc Pradel
Innovació social: diferents respostes de la ciutadania organitzada

Hi ha alternativa, és el capitalisme progressista

Antón Costas

És el capitalisme compatible amb la democràcia i la prosperitat? L'augment de les desigualtats a l'inici del segle XXI ha tingut conseqüències preocupants en les democràcies liberals, que estan patint el retorn del populisme autoritari. Cal un nou contracte social que democratitzi la prosperitat i faci possible un capitalisme inclusiu.

El gran desengany

L'economia de mercat ha deixat de funcionar en benefici de tothom. La prosperitat que crea el capitalisme no és inclusiva, només beneficia uns quants; uns quants que cada vegada són menys. Les dades són aclaparadores. Els treballs, entre molts altres, d'Anthony Atkinson, Branko Milanović o Thomas Piketty són impossibles de qüestionar i menys encara de rebatre. Tot i que la pobresa global ha disminuït en els últims vint anys, la desigualtat global i, particularment, la desigualtat dins dels països, van en augment. Tant als països desenvolupats com als emergents, com és el cas de la Xina. El resultat és l'empobriment dels més pobres i la jivarització de les classes mitjanes als països desenvolupats.

Aquest retorn de les desigualtats ha estat un gran desengany per a tots aquells que van creure en la promesa de la prosperitat compartida que va venir associada a l'experiment neoliberal de les últimes tres dècades, i està tenint, al seu torn, conseqüències preocupants per a les democràcies liberals. El motiu és que aquestes desigualtats són el caldo de cultiu idoni per al retorn del populisme polític autoritari.

Així les coses, les preguntes són inevitables: és el capitalisme compatible amb la prosperitat per a tothom? I, si anem més enllà de l'economia, és el capitalisme compatible amb la democràcia? Hi ha alternativa a aquest estat de les coses? Penso que sí que n'hi ha: és el capitalisme inclusiu.

Dos fets permeten sostenir la possibilitat d'un capitalisme inclusiu en aquest inici del segle XXI. El primer és que aquest tipus de capitalisme progressista va funcionar durant els Trenta Gloriosos, període transcorregut des del final de la Segona Guerra Mundial el 1945 fins a la crisi del petroli de 1973. La desigualtat es va reduir en aquests trenta anys, la prosperitat va ser àmpliament compartida, es van formar àmplies classes mitjanes i la democràcia es va estendre. La raó d'aquesta edat d'or del capitalisme inclusiu va ser l'existència del contracte social cristià-socialdemòcrata de la postguerra.

El segon és que l'augment de les desigualtats en aquests últims trenta anys no ha estat homogeni a tots els països desenvolupats. En uns, com és el cas dels Estats Units o del Regne Unit, la desigualtat en la distribució de la renda i la riquesa ha tornat a nivells de fa un segle, en els anys previs a la Primera Guerra Mundial. No obstant això, en altres països, singularment els del centre i nord d'Europa, la desigualtat en renda i riquesa no ha augmentat en la mateixa intensitat, i en alguns casos s'ha reduït. Per tant, amb el capitalisme passa com amb el colesterol, n'hi ha del bo (inclusiu) i del dolent (desigualitari). Enfrontats a les mateixes circumstàncies de globalització, canvi tècnic, climàtic i demogràfic, veiem que hi ha països que funcionen millor que uns altres a l'hora de transformar el creixement en prosperitat per a tothom. Aquest diferent comportament té, de nou, molt a veure amb l'existència

Antón Costas. Catedràtic d'Economia a la Universitat de Barcelona (UB). Ha presidit i format part de comissions d'experts per assessorar governs i parlaments en política pública. És conseller de diverses empreses. Ha presidit el Cercle d'Economia (2013-2017) i actualment presideix la Fundació Cercle d'Economia. Ha publicat *El final del desconcierto. Un nuevo contrato social para que España funcione* (2017) i *La nueva piel del capitalismo*, amb Xosé Carlos Arias (2016).

o no a cada país d'un contracte social que, a través de polítiques i institucions adequades, transformi la prosperitat en prosperitat inclusiva.

El repte torna a ser avui construir als nostres països un nou contracte social per al segle XXI. Un contracte social que, a més de restituir els ingressos de les classes mitjanes i treballadores, permeti afrontar tant els nous reptes socials —per exemple, la nova pobresa dels joves— com els reptes que venen associats al canvi tecnològic, al canvi climàtic o a la demografia de la longevitat.

Per construir aquest nou contracte social necessitem, utilitzant l'expressió concebuda per Karl Polanyi, una "gran transformació" que permeti civilitzar el capitalisme i reconciliar-lo amb el progrés social i la democràcia.

Les elits polítiques i econòmiques que van donar suport a l'experiment neoliberal van prometre que la desregulació dels mercats interns i la globalització portarien prosperitat per a tothom. Però aviat es va veure que no era així.

Paisatge després de la tempesta

Per entendre la sorpresa dels partidaris del capitalisme amb aquesta nova era de desigualtats, cal recordar que el canvi de segle va venir acompanyat de grans esperances. Les elits polítiques i econòmiques que van donar suport a l'experiment neoliberal, iniciat al final dels anys setanta al Regne Unit amb Margaret Thatcher i als Estats Units amb Ronald Reagan, van prometre a les seves societats que la desregulació dels mercats interns i la globalització portaria prosperitat per a tothom.

Aviat hi va haver senyals que les coses no anaven bé per a tothom. Els salaris reals, i la participació dels salaris en la renda nacional, van començar a caure des del mateix inici de l'experiment neoliberal. Però va ser la crisi financera del 2008, i la gran recessió econòmica que la va seguir, la que va fer emergir les destrosses socials que havia creat aquest experiment. Com succeeix quan baixa la marea, la sequera de crèdit, l'enfonsament de l'activitat econòmica i l'augment de l'atur van deixar al descobert que, durant l'etapa d'expansió econòmica i eufòria financera anterior a la crisi, molta gent s'havia estat banyant nua. Aquells que havien perdut ingressos reals durant els anys anteriors a la crisi van poder mantenir els seus nivells de vida perquè se'ls havia facilitat l'endeutament. Quan l'aixeta del crèdit es va assecar i no es van poder renovar els deutes, aquesta nuesa d'ingressos va quedar al descobert.

Molts van pensar, això no obstant, que una vegada superada la recessió i restaurat el creixement, com passa quan un got s'omple fins a la vora, la recuperació econòmica desbordaria i faria que la prosperitat beneficiés tothom. La sorpresa va ser veure com els salaris dels empleats i dels treballadors romanien estancats o es reduïen, tot i que l'activitat econòmica es recuperava, els beneficis empresarials creixien i els sous de l'alta direcció de les corporacions es disparaven. Tornant a utilitzar

la metàfora marinera, la recuperació va ser com una pujada de la marea que no elevava igual tots els vaixells. Alguns quedaven encallats i molts altres directament enfonsats sota el pes de l'endeutament, de la desocupació i de la falta d'ingressos. Aquesta és la primera gran lliçó que ens ha deixat la crisi.

La segona lliçó és que el gran capitalisme financer i corporatiu global ha entrat en una deriva moral abismal. No és irrellevant que *The Economist*, el setmanari econòmic liberal de difusió i prestigi internacional més grans, vingui mostrant la seva preocupació pel que ha anomenat "The new age of corporate scandals". La successió d'episodis relacionats amb conductes moralment qüestionables de diversa naturalesa per part de grans corporacions com Boeing, Goldman Sachs, Facebook, Volkswagen, Monsanto, Bayer, Wells Fargo, Equifax, Purdue Pharma, Johnson and Johnson o la farmacèutica Teva en són només alguns exemples. Podria ser temptador pensar que són actes individuals, sense que n'existeixi causa comuna. Que són esdeveniments deguts a fallades humanes relacionades amb conductes negligents o delictives. Però seria un error caure en aquesta temptació. L'explicació real és que el capitalisme corporatiu s'ha sortit de control i és necessari tornar a ficar el "geni" corporatiu a l'ampolla.

La tercera lliçó de la crisi és una conseqüència de les dues anteriors. El malestar social amb la desigualtat i la falta d'oportunitats, d'una banda, i amb el comportament de les elits corporatives, de l'altra, està alimentant el populisme polític autoritari. Al meu parer, són les desigualtats socioeconòmiques i no les identitats culturals amenaçades o humiliades les que impulsen el populisme polític. Tornaré més endavant sobre aquesta qüestió.

"La gran transformació": un nou contracte social per al segle XXI

Si estem d'acord en aquestes tres grans lliçons que ens ha deixat la crisi financera i econòmica, llavors probablement estarem d'acord també que necessitem dur a terme una "gran transformació" del capitalisme, en el sentit amb què Karl Polanyi va utilitzar aquesta expressió a mitjan segle passat. Una gran transformació que civilitzi el capitalisme i el reconciliï amb el progrés social i la democràcia.

El camí per a aquesta gran transformació no pot ser només el de la redistribució de la renda i riquesa que crea l'economia a través d'impostos més elevats i millors, i de més i millors despeses socials. La intensitat i naturalesa del problema distributiu que tenen les nostres societats només es pot afrontar si actuem en la fase prèvia a la redistribució. És a dir, si actuem sobre la distribució que fan les empreses de l'excedent entre salaris, sous i dividends, i sobre el funcionament dels mercats a l'hora de fixar els preus dels béns i serveis que compren les llars. Si els preus d'aquests béns i serveis no són preus de competència, sinó preus de monopoli, s'estarà drenant renda disponible de les famílies, especialment de les famílies amb menys ingressos. Es tracta,

en definitiva, de prevenir abans que curar. Si deixem que el problema distributiu continuï creixent, la possibilitat de curar-lo només a través de la redistribució serà inabordable políticament. Alhora, l'Estat ha de tornar a assumir un paper fonamental en la conducció del model de creixement i de les inversions cap a una economia sostenible socialment i amable amb el medi ambient. Un nou "Estat emprenedor", en termes de l'economista Mariana Mazzucato.

A partir d'aquí, hi ha marge important per millorar la redistribució. Al contrari del que els economistes del corrent principal han sostingut fa molt pocs anys, i s'ensenyava a les facultats d'economia, una millor distribució de la renda no perjudica el creixement. Al contrari, com mostren les noves dades sorgides dels estudis duts a terme a l'FMI, societats més igualitàries produeixen un tipus de creixement més sa i més sostenible. La conclusió de polítiques d'aquesta nova epifania en la relació entre equitat i eficiència és que és millor redistribuir que tornar a endeutar-se.

L'instrument per a aquesta transformació ha de ser un nou contracte social. Aquesta idea es va obrint pas en diferents àmbits intel·lectuals, ideològics i polítics, tant a Europa com als Estats Units. De forma explícita o implícita, va ser molt present en les eleccions europees del 26 de maig.

El contracte social de postguerra, que tant va costar construir i tan bons resultats va donar, s'ha trencat. Aquest contracte va consistir en el compromís d'aquells a qui els anava bé amb l'economia de mercat amb aquells que tenien el risc de quedar-se enrere i no participar de la prosperitat d'aquest sistema econòmic. Les forces polítiques d'esquerra i els sindicats de classe, que havien tingut fins en aquell moment l'objectiu de derrotar el capitalisme, van acceptar donar legitimitat al nou capitalisme regulat keynesià sempre que els conservadors i liberals acceptessin la creació d'un nou Estat social —amb més despeses socials i impostos—. Es tractava de fer real el principi d'igualtat d'oportunitats i aconseguir un repartiment inclusiu de la prosperitat. Aquest contracte social va funcionar molt bé durant els Trenta Gloriosos anys que van seguir al final de la guerra. Però la cola d'aquest contracte es va començar a dissoldre a partir dels anys setanta. Com he assenyalat més amunt, a partir d'aquesta data, els nous corrents neoliberals van qüestionar l'estat del benestar. La fallida definitiva va venir amb la crisi financera del 2008. Les polítiques d'austeritat van tenir un impacte indubtable sobre els quatre pilars essencials del benestar: educació, sanitat, atur i pensions. No hauria d'estranyar que hagin aparegut forces socials i polítiques anticapitalistes, que qüestionin l'economia de mercat i la globalització.

Com va passar als anys trenta, és als EUA on millor es poden identificar iniciatives innovadores en el terreny del nou contracte social. La proposta que ha fet la jove congressista per l'estat de Nova York, Alexandria Ocasio-Cortez, d'un Green New Deal (contracte social verd), encara que té elements qüestionables, és un camí pel qual s'avançarà.

Recorda el New Deal de Franklin D. Roosevelt dels anys trenta. Un nombrós grup d'economistes nord-americans (curiosament, 3.333), entre els quals es troben diversos premis Nobel d'Economia i expresidents de la Reserva Federal, han signat un document que ve a ser una rèplica parcial a algunes de les propostes d'Ocasio-Cortez. En els pròxims anys veurem probablement com aquestes dues propostes aniran convergint en un nou contracte social.

També a Europa està sorgint aquest debat. Però fins ara no ha tingut propostes similars a les nord-americanes. Tot i així, alguna cosa es pot albirar en els discursos i les propostes del president francès Emmanuel Macron. També Espanya ha d'afrontar aquest repte en aquesta nova legislatura. En qualsevol cas, la idea essencial és que sense un nou contracte social el malestar de les nostres societats continuarà sent un caldo de cultiu propici al populisme polític i al nacionalisme.

Sense un nou contracte social, el malestar de les nostres societats continuarà sent un caldo de cultiu propici al populisme polític i al nacionalisme.

A més de buscar una prosperitat compartida, el nou contracte social ha de permetre dues finalitats complementàries. D'una banda, reconciliar capitalisme amb democràcia. De l'altra, reconciliar capitalisme i moralitat.

Capitalisme i democràcia

A mesura que el capitalisme ha deixat de funcionar en benefici de tothom, ha entrat en línia de col·lisió amb la democràcia. L'augment del populisme polític liberal i autoritari està directament vinculat a la deterioració del benestar i de les expectatives de futur de les classes mitjanes i treballadores.

És cert que les forces polítiques populistes d'extrema dreta estan utilitzant arguments identitaris i culturals per guanyar suport electoral. L'auge del populisme apareix en aquelles comunitats que se senten amenaçades en la seva identitat i cultura per dos tipus de polítiques de signe liberal. D'una banda, la tolerància amb la immigració —que amenaçaria les identitats i obligaria a competir amb immigrants per l'ocupació i les prestacions de l'estat del benestar—; d'altra banda, les polítiques de drets civils amb les minories i de tolerància en aspectes com l'avortament, els matrimonis homosexuals, o les polítiques de reconeixement de drets als animals, de protecció de la naturalesa i del medi ambient. És important destacar que aquests grups ja utilitzaven aquests arguments identitaris i culturals amb anterioritat a la crisi financera i econòmica del 2008, però tenien escassa rellevància electoral. La indignació per la gestió de la crisi va ser la raó per la qual aquests grups van començar a veure augmentat el seu suport electoral.

Aquesta evidència empírica em porta a sostenir que són causes socioeconòmiques les que estan en el fons del malestar social que alimenta la temptació populista. Les desigualtats i la creixent pobresa als

països desenvolupats alimenten els sentiments de greuge, ressentiment, rancúnia i ira. No només les desigualtats de renda i riquesa, sinó la desigualtat d'oportunitats, d'ocupació, de salaris, d'educació, d'accés a serveis públics fonamentals i, potser la més perversa, la desigualtat existencial que signifiquen les morts prematures de persones pobres (per sota de l'esperança de vida mitjana). I finalment, una desigualtat oblidada fins ara: la desigualtat territorial.

Els crítics del capitalisme, en la mesura que consideren que la desigualtat es troba en la mateixa essència de l'ADN del capitalisme, insisteixen en la incompatibilitat entre democràcia i capitalisme. Però convé anar a poc a poc amb aquest tipus de conclusions. Com mostren Torben Iversen, politòleg danès de Harvard, i David Soskice, economista britànic de la London School of Economics, en un estudi recent (*Democracy and Prosperity. Reinventing Capitalism through a Turbulent Century*), democràcia i economia de mercat avançada són elements simbiòtics. La seva combinació ha resultat ser extraordinàriament reeixida per a tots dos en el passat (els Trenta Gloriosos), i pot continuar sent-ho en el futur. La qüestió, com he dit, és aconseguir aquesta "gran transformació" associada a un nou contracte social.

Les desigualtats i la pobresa creixent als països desenvolupats alimenten els sentiments de greuge, ressentiment, rancúnia i ira.

Capitalisme i moralitat

La finalitat última del nou contracte social és posar els mercats al servei de la societat, i no la societat al servei dels mercats, com ha ocorregut en els últims trenta anys d'experimentació amb polítiques neoliberals de desregulació dels mercats. L'objecció moral al capitalisme ve, fonamentalment, del qüestionament dels mercats. Per a molts crítics, els mercats són essencialment immorals. Però no és així. Els mercats es poden defensar des del llenguatge de les virtuts cíviques. De fet, la idea de mercat en els economistes clàssics és essencialment igualitària. Només es pot parlar de mercat quan els beneficis de qualsevol transacció són recíprocs per a totes les parts. Si la transacció beneficia una part i empitjora el benestar de l'altra, no som ja davant un mercat, sinó altres formes de transacció: monopoli, oligopoli o poder d'una de les parts.

Els mercats necessiten límits morals, com assenyala amb encert Michael Sandel. Però això no és res nou en l'anàlisi econòmica, encara que ara ho sembli. L'economia va sorgir molt vinculada a la filosofia moral. De fet, els grans economistes clàssics, com Adam Smith, van ser filòsofs morals. La defensa de la "societat comercial", com els clàssics van anomenar el capitalisme al començament, estava basada en la idea que els mercats competitius i acompanyats per institucions ètiques i administratives adequades promovien les virtuts cíviques. La *Teoria dels sentiments morals* d'Adam Smith és un element central de la riquesa de les nacions. Els progressistes han de reivindicar Smith i no deixar, com ha passat fins ara, que se l'apropiïn aquells que utilitzen el seu nom i el nom dels mercats en el seu propi benefici i no pel bé comú.

La gran tasca per als progressistes en aquest inici del segle XXI és moralitzar i civilitzar el capitalisme sorgit de l'experiment neoliberal de les tres últimes dècades. Només d'aquesta manera podrem aconseguir una prosperitat inclusiva. L'instrument polític és un nou contracte social.

El final del desconcierto. Un nuevo contrato social para que España funcione
Antón Costas
Ediciones Península, 2017

La nueva piel del capitalismo
Xosé Carlos Arias,
Antón Costas
Galaxia Gutenberg, 2016

Referències bibliogràfigues

Costas, A., *El final del desconcierto. Un nuevo contrato social para España.* Ed. Península, 2017.

Costas, A.; ARIAS, X. C., *La nueva piel del capitalismo.* Galaxia Gutemberg, 2016.

Iversen, T.; Soskice, D., *Democracy and Prosperity. Reinventing Capitalism through a Turbulent Century.* Princeton, 2019.

Milanovic, B., *Los que tienen y los que no tienen. Una breve y singular historia de la desigualdad global.* Alianza Editorial, 2012.

Rodrik, D., *Las leyes de la Economía. Aciertos y errores de una ciencia en entredicho.* Deusto, 2014.

Tirole, J., *Economía del bien común.* Taurus, 2017.

Wilkinson, R.; Pickett, K., *Desigualdad. Un análisis de la (in)felicidad colectiva.* Taurus, 2018.

Manolo / Vista de Barcelona des dels búnquers del Carmel.
Va néixer a Barcelona, viu a Sant Boi del Llobregat i treballa a Barcelona.

De l'estafa hipotecària a l'estafa del lloguer

Jaime Palomera

Una dècada després que esclatés la pitjor bombolla immobiliària de la història, l'accés a l'habitatge continua sent un dels problemes socials més grans. I ho és perquè els estats operen com un engranatge més de la indústria financera i immobiliària.
La realitat de Barcelona ho confirma: tant la bombolla hipotecària d'ahir com la bombolla del lloguer d'avui han estat políticament cuinades des de les administracions.

Encara que ja gairebé no en parlem, han passat pocs anys des de la pitjor bombolla immobiliària de la història. Una mica més d'una dècada. Res si es compara amb la durada i profunditat de les seves terribles conseqüències: centenars de milers de famílies desnonades, deutes per a tota la vida, desenes de suïcidis i vides a la cuneta. I no obstant això, per increïble que sembli, avui tornem a parlar de l'habitatge com a drama. La bombolla del lloguer no para de créixer i, cada pocs minuts, una família perd la casa perquè no la pot pagar. Els escassos ingressos i la salut de molts s'esfumen al mateix ritme que creixen els beneficis immobiliaris. Com és possible? Què està fallant?

La faula del mercat autoregulat

Els apologetes del capital immobiliari sempre estiren del mateix argument. Per ells, tot es redueix a un problema d'oferta i demanda. Massa gent volent viure a les ciutats i habitatges insuficients per satisfer aquestes necessitats, cosa que, suposadament, fa apujar els preus. La gran solució, al seu parer, seria liberalitzar i deixar construir sense límit, com ja va fer el govern de José María Aznar el 1998. Però passa que els sistemes d'habitatge no funcionen com un mercat de competència perfecta, en el qual oferta i demanda s'equilibren entre elles, autoregulant-se i fixant el preu. Aquesta ficció teòrica només apareix als llibres de text d'algunes escoles de negocis i facultats d'economia. La realitat va per una altra banda. Només cal veure el que va passar entre el 1998 i el 2007, quan es va construir el doble d'habitatges que llars es van crear, i tot i així els preus es van disparar com mai. O entre el 2008 i el 2013, quan el preu del lloguer va baixar malgrat que el nombre de llogaters augmentava.

De fet, si alguna cosa demostra l'actual crisi de l'habitatge és el fracàs dels diagnòstics neoliberals que ens hi han conduït. I si seguim sense veure la llum és, en part, perquè alguns dels seus predicadors, famosos per haver negat la bombolla financera fins a l'últim minut, encara disposen d'altaveus importants. Tot i així, no es pot enganyar la gent eternament. Fins i tot entre aquelles institucions molt proclius a deixar l'habitatge *en mans del mercat*, estan emergint veus crítiques. Sense anar més lluny, un article del 2018 publicat per la Reserva Federal dels Estats Units conclou que, encara que l'oferta augmentés el 5 %, l'impacte en els preus seria gairebé nul.

La veritat és que el mercat de l'habitatge és una cosa molt més complexa del que la paraula sembla suggerir. Només cal fer un diagnòstic superficial en una ciutat com Barcelona per veure que la realitat s'allunya de la caricatura que es dibuixa a les escoles de negocis. N'hi ha prou de mirar algunes distorsions en l'anomenada oferta per fer-se'n una idea. En l'actualitat, 9.600 habitatges compten amb llicències turístiques, cortesia de la Generalitat, que els permeten operar com a hotels clandestins en lloc de llars. Més de 10.000 habitatges estan deshabitats, segons el cens del 2019. I l'oferta que

Jaime Palomera. Membre i coportaveu del Sindicat de Llogaters i Llogateres. Doctor en Antropologia Social per la Universitat de Barcelona, especialitzat en Economia Política i Habitatge. Actualment investiga a l'Institut de Govern i Polítiques Públiques de la Universitat Autònoma de Barcelona i a La Hidra Cooperativa. Ha passat per diversos centres acadèmics, com Goldsmiths (Universitat de Londres), el Graduate Center de Nova York i l'Escola d'Estudis Superiors en Ciències Socials de París.

s'incorpora al mercat com a nou habitatge està cada vegada més monopolitzada per fons internacionals que la mantenen com a inversions de luxe o segones residències.

En altres paraules, *mercat, oferta i demanda* expliquen molt poc. En realitat, operen com a fetitxes que encobreixen tant el dens entramat d'actors i forces socials que operen sobre el terreny, com el paper determinant de l'Estat. Cal no oblidar que l'administració pública regula tots i cadascun dels aspectes que afecten l'habitatge: els usos del sòl, els règims de propietat privada, la construcció, els contractes de lloguer, el sistema hipotecari, la política de desnonaments i reallotjaments, la política fiscal, l'articulació amb el sistema financer i un llarg etcètera. Probablement no hi ha mercat més construït per allò públic que el de l'habitatge.

Ara bé, històricament, l'acció política ha contribuït a fer de l'habitatge un negoci de primer ordre. Una mercaderia sobretot. En aquest sentit, parlar de política de l'habitatge és fins a cert punt fal·laç, ja que pressuposa l'existència d'un Estat intrínsecament benvolent. L'experiència històrica és una altra: en termes generals, els governs no han treballat per garantir l'accés universal a l'habitatge, sinó més aviat per mantenir l'ordre polític i per facilitar l'acumulació de capital a través d'aquest.

L'acció política ha contribuït a fer de l'habitatge un negoci de primer ordre. Els governs no han treballat per garantir l'accés universal a l'habitatge, sinó més aviat per mantenir l'ordre polític i per facilitar l'acumulació de capital a través d'aquest.

L'hegemonia de la propietat

Respecte a la qüestió política, segurament no hi ha hagut un projecte de govern social més reeixit en l'últim segle que el de l'habitatge en propietat. Que les elits polítiques de gairebé tot arreu s'obstinin des de fa dècades a prioritzar-la com a única forma d'accés, no respon a criteris científics. Tampoc que s'hagin dedicat a estigmatitzar el lloguer, convertint-lo en una forma de tinença volàtil i insegura. I encara menys que hagin fabricat mites nacionals, com el que la propietat és la base moral de la família o de la seguretat. Es tracta d'una decisió política, consistent a alinear els interessos de les elits amb les classes mitjanes i orientada a protegir el sistema de polítiques més justes i redistributives. Es parteix de la premissa que, si la gent accedeix a una minúscula part del pastís, serà molt menys procliu a rebel·lar-se i assaltar la part més gran.

Al cap i a la fi, l'objectiu d'estendre l'habitatge en propietat és tan vell com les ciutats contemporànies, que emergeixen amb la industrialització. Ja en la segona meitat del segle XIX, la burgesia reformista ho planteja com a forma de domesticar els de baix: el nou proletariat urbà que, davant la falta d'alternativa, es veia obligat a viure

en barris de barraques. No obstant això, van haver de passar gairebé cent anys fins que alguns països aconseguissin estendre l'habitatge en propietat (mitjançant tot tipus d'ajudes públiques) a àmplies capes de la població. El franquisme, en aquest camp, és pioner. Hi ha pocs projectes de propietarització tan reeixits com l'iniciat a final dels anys cinquanta, i prolongat pels governs del PSOE i del PP fins a la crisi del 2008.

En aquest sentit, és important també desmentir el tòpic segons el qual l'oferta de lloguer hauria caigut gradualment a causa dels contractes indefinits establerts per la llei de 1964. La veritat és que el pes del mercat del lloguer va continuar disminuint després del decret Boyer de 1985, que va prendre garanties als llogaters amb el pretext de fer el contrari. I l'explicació és senzilla: la política descarnada, des dels anys seixanta, per fer que la compra sigui l'única forma d'accés a l'habitatge. Des del "no volem un país de proletaris sinó de propietaris", del ministre Arrese el 1957, fins a les deduccions a la compra i el crèdit fàcil de l'última bombolla.

El model d'accés a l'habitatge mitjançant la compra té efectes perversos, com que els petits propietaris tendeixen a compartir amb les elits l'interès que es mantinguin els preus alts perquè el seu patrimoni no perdi valor, a costa de fer l'habitatge inassequible per al conjunt de la societat.

No cal pensar gaire per imaginar els efectes sociopolítics del model d'accés a l'habitatge mitjançant la compra. D'entrada, permet individualitzar el problema de l'accés a l'habitatge, reduint-lo a un campi qui pugui. Té efectes perversos, com que els petits propietaris tendeixen a compartir amb les elits l'interès que es mantinguin els preus alts perquè el seu patrimoni no perdi valor, a costa de fer l'habitatge inassequible per al conjunt de la societat; o que donin suport a polítiques regressives, com l'eliminació de l'impost de successions, cosa que actualment passa en unes quantes comunitats autònomes.

La colonització de les finances

Més enllà del seu vessant polític, l'habitatge s'ha convertit en un element cada vegada més important per al capitalisme global. I d'una manera diferent a la que ho feia. Si bé l'extracció de rendes —l'apropiació de riquesa sense que hi hagi la producció de valor afegit— sempre ha estat una característica del sistema econòmic, en els últims anys ha adquirit una funció gairebé central. Per aquest motiu els processos de despossessió que patim a l'espai de vida, a la llar, són avui sovint tan ferotges com aquells que sofrim on treballem.

Aquest canvi va començar a forjar-se en els anys vuitanta, arran de la intervenció decidida dels estats per fer de l'habitatge un actiu de primer ordre, cada vegada més vinculat als objectius de les finances, que des de llavors han acumulat molt de poder. Durant les

bombolles hipotecàries del passat (1986-1992 i 1997-2007) vivim la primera fase d'aquest procés. Es va introduir la titulització, que permetia als bancs comercialitzar grans quantitats d'hipoteques als mercats financers, venent-les a tercers i generalment d'esquena als prestataris. Un negoci depredador, amb pràctiques pròximes al saqueig, que va adquirir popularitat amb la crisi *subprime* als Estats Units i va caure en picat amb l'esclat de la bombolla.

No obstant això, alguns van donar les finances per mortes abans d'hora. En els últims anys, l'habitatge ha continuat sent un objectiu primordial per als grans fons d'inversió i bancs. Algunes estimacions apunten al fet que el 30 % de tots els diners mundials es destina a la inversió immobiliària. En altres paraules, hi ha una part molt important del capital mundial la reproducció del qual depèn del creixement del preu de l'habitatge i el sòl. I de nou, ha fet falta una intervenció de l'Estat a mida d'aquests actors.

A Espanya, aquest canvi es va donar durant l'últim mandat del PP. A la vista que una part cada vegada més gran de la població optava per viure de lloguer, el Govern va fer tot el possible per traslladar el negoci immobiliari a aquest terreny. La principal tasca de l'executiu de Rajoy va consistir a adaptar les condicions de vida de milions de llars amb llogaters, molts d'ells nous, als objectius dels fons. Va ser una operació ràpida i decidida. El 2012, va crear un règim especial segons el qual les societats d'inversió (SOCIMI) deixaven de pagar impost de societats i es beneficiaven d'altres regals fiscals. I el 2013 va canviar la llei d'arrendaments i va reduir els contractes de lloguer a tres anys, fent-los coincidir amb el període mínim obligatori durant el qual una societat ha de tenir un habitatge arrendat. En altres paraules, va generar pèrdues a l'erari i va precaritzar les vides d'innombrables llars amb la condició de supeditar-ho tot als interessos de negoci dels accionistes.

Després de la crisi de les hipoteques *subprime* i l'esclat de la bombolla immobiliària, alguns van donar per mortes les finances abans d'hora. L'habitatge ha continuat sent un objectiu primordial per als grans fons d'inversió i els bancs.

Avui no són pocs els fons d'inversió o consultories que reconeixen que el mercat immobiliari *es va recuperar* (bonic eufemisme per referir-se al creixement de preus i a les expulsions) gràcies al paper dels grans fons. El que no diuen és que les finances estan alterant per complet els sistemes d'habitatge de les grans ciutats i els seus ecosistemes socials. En comprar l'habitatge a preus desvinculats dels ingressos locals, sovint en operacions molt especulatives, allunyen el mercat immobiliari de les necessitats veïnals. Les SOCIMI són el paradigma d'aquesta lògica: societats que adquireixen milers d'habitatges perquè inversors a distància es puguin lucrar, invertint-

hi a curt termini, extraient rendibilitats que provenen de la butxaca de llars llogateres i vulnerant drets humans, tal com ha denunciat Nacions Unides.

Protegir l'habitatge

Deia Raquel Rolnik, després del seu pas pel govern del Brasil i per la relatoria d'habitatge de les Nacions Unides, que actualment els estats operen com un engranatge més de la indústria financera i immobiliària. La nostra realitat local ho confirma: tant la bombolla hipotecària d'ahir com la bombolla del lloguer d'avui han estat políticament cuinades, mitjançant una intervenció pública molt decidida. La bona notícia és que això també ens recorda que hi ha remei. El mercat no és un fenomen meteorològic, sinó un camp de poder: de correlació de forces entre els qui especulen amb l'habitatge i llogaters, entre indústria immobiliària i barris. D'organitzar aquesta força col·lectiva per garantir el dret a l'habitatge, posant-la a l'altura de la sanitat o l'educació, dependrà el nostre futur i el dels nostres fills.

Jaime Palomera

Bretxes que separen, ponts per construir

Marga León

La reconstrucció econòmica d'Europa en la segona meitat del segle XX es va centrar a dotar les democràcies liberals d'institucions per protegir els drets socials. I durant quatre dècades aquesta fórmula va funcionar. Al segle XXI, amb l'augment de l'atur i la pobresa i la contracció de la despesa social a causa de la crisi, la distància entre rics i pobres no para de crèixer i els ponts que es van construir són cada cop menys transitables.

El 1995, l'escultora colombiana Doris Salcedo va obrir una esquerda enorme a la Sala de les Turbines de la Tate Modern de Londres. Des de dalt, o des de lluny, semblava una mera il·lusió òptica. Com havien de partir en dos aquest terra de formigó armat de la vella fàbrica al South Bank de la capital anglesa? De prop, en canvi, la fissura apareixia en tota la seva dimensió. La gent arribava a la bretxa i hi ficava una mà, un peu o el cap per comprovar que efectivament el terra estava trencat.

Salcedo va titular la seva obra Shibboleth, una paraula impronunciable per als descendents d'Efraïm que va servir per distingir-los entre els galaadites, segons el "Llibre dels Jutges" de l'Antic Testament. El so *sh* en una paraula es va convertir en una espècie d'estrella de David del llenguatge, i es diu que més de 40.000 efraïmites van ser sacrificats per no saber pronunciar-la. Salcedo volia representar a la seva obra el mal causat per la divisió dels pobles, dels orígens, de les llengües, les races o les riqueses.

Recorrem amb freqüència a la imatge metafòrica de la bretxa, l'esquerda o l'espai buit per referir-nos a divisions socials que, més enllà de marcar diferències, generen, refermen i perpetuen desigualtats. Joseph Stiglitz va escriure fa uns anys un dels llibres més importants sobre el capitalisme corporatiu i la desigualtat que genera, i el va titular *The Great Divide*, traduït a l'espanyol com *La gran brecha*. La diversitat aporta riquesa a les nostres societats complexes, però les diferències es converteixen en un problema si serveixen per estigmatitzar, si minven la nostra capacitat per prendre decisions a la vida, si coarten oportunitats, si n'alliberen uns i n'atrapen uns altres. El somni de l'estat del benestar de l'Europa de la postguerra no aspirava a eliminar les divisions socials. La crítica marxista encerta quan denuncia l'absència d'esperit revolucionari en aquell model de l'Europa social, però consensuar la urgència de dotar les democràcies liberals d'institucions que protegeixin els drets socials de la ciutadania, garantint nivells acceptables de pau social, va constituir una fita històrica sense precedents. Amb fam no hi ha progrés ni llibertat que valgui. I qui diu fam diu també absència d'educació, d'habitatge digne, de salut o de benestar. El consens social i polític de llavors va servir per a un desplegament fenomenal de polítiques socials i un augment sostingut de la despesa social.

Marga León. Professora de Ciència Política a la Universitat Autònoma de Barcelona. Les seves àrees principals de recerca són la política pública comparada i la reforma dels estats del benestar. Ha estat investigadora Ramón y Cajal a l'Institut de Govern i Polítiques Públiques (IGOP) de la UAB, professora de Política Pública Comparada a la Universitat de Kent (2004-2010) i investigadora Marie Curie a l'Institut Universitari Europeu de Florència. És coeditora, juntament amb Ana M. Guillén, del llibre *The Spanish Welfare State in European Context* (Ashgate, 2011) i editora de *The Transformation of Care in European Societies* (Palgrave, 2014).

L'esperit del 45

Durant les quatre dècades daurades que van seguir a la fi de la Segona Guerra Mundial, la reconstrucció econòmica a Europa es va assentar sobre unes polítiques macroeconòmiques, monetàries i d'ocupació que partien d'una premissa bàsica segons la qual els mercats poden i han de ser regulats. Posats en perspectiva, la crisi econòmica que esclata el 2008 i les polítiques d'austeritat com a recepta per fer-hi front són la culminació d'un moviment conscient d'erosió dels principis que subjeien a l'esperit del 45 i al qual ens referim amb el desgastat terme de

neoliberalisme. La combinació, d'una banda, de l'augment de la demanda social com a resultat de la crisi (en termes d'atur, de pobresa o exclusió social) i, de l'altra, d'una important contracció de la despesa social ha tingut com a conseqüència que les bretxes que ens separen creixin i els ponts, si continuen existint, semblin menys transitables.

Pèrdua d'ingressos

Amb la perspectiva de cert recorregut temporal i nombrosíssimes anàlisis, avui sabem que el repunt de la desigualtat apareix amb molta més intensitat en uns països que en uns altres, i es produeix fonamentalment per la pèrdua d'ingressos de les persones situades a la part més baixa de la distribució, mentre que la part més alta a penes s'ha vist afectada. A Europa, l'ensulsiada de les llars amb les rendes més baixes ha estat molt més pronunciada al sud. En el període 2008-2013, la pèrdua d'ingressos del decil més baix va ser del 51 % a Grècia, 34 % a Espanya, 28 % a Itàlia i 24 % a Portugal (Pérez i Matsaganis, 2018). L'augment de la desigualtat per la deterioració de les condicions de vida de les llars amb menys ingressos implica al seu torn un risc de pobresa més elevat per a aquestes llars, tret que actuï l'estat del benestar. Mentre que a la UE-10 el percentatge de persones en risc de pobresa i exclusió social no va variar de manera substancial abans i després de la crisi, als països mediterranis, especialment a Espanya i Grècia, l'efecte va ser significatiu. A Espanya, la taxa de pobresa va passar del 24 % el 2008 al 27 % el 2017; a Grècia, del 28 % el 2008 al 35 % el 2017.

El repunt de la desigualtat es produeix fonamentalment per la pèrdua d'ingressos de les persones situades a la part més baixa de la distribució, mentre que la part més alta a penes s'ha vist afectada.

Els canvis en les noves necessitats socials en termes absoluts van ser encara més dramàtics: la població en risc de pobresa va augmentar a l'Europa occidental el 4,4 % entre el 2008 i el 2013, gairebé tota concentrada als països del sud: fins i tot si comparem el que ha estat probablement el pitjor any de la crisi, el 2013, amb el 2008, d'un total d'aproximadament 7,2 milions de persones en risc de pobresa, 5 milions vivien al sud. Al nostre país, en el transcurs de gairebé una dècada, el risc de pobresa ha augmentat el 13,4 %. A més, la idea mateixa de pobresa ha canviat durant la crisi. Segons algunes microsimulacions, les persones que es trobaven en el decil més pobre el 2013 (els "nous pobres") van experimentar pèrdues d'ingressos molt més severes entre el 2009 i el 2013 que aquells que es trobaven en aquest mateix decil el 2009, és a dir, els "vells pobres" (Matsaganis i Leventi, 2014). Per dir-ho clarament, els pobres d'ara són més pobres que els pobres d'abans de la crisi. A més, al decil inferior d'ingressos es troben ara més persones sense feina i menys pensionistes, per la qual cosa el perfil de la persona en risc de pobresa i exclusió social és el d'algú

potencialment actiu en el mercat de treball. A tots els països del sud d'Europa, el sistema de pensions ha aconseguit protegir la població gran del risc de pobresa: augmenta la proporció de pensionistes sobre el total de la població, mentre que al seu torn disminueix la seva representació entre les persones més pobres, però l'estat del benestar no ha tingut la mateixa capacitat de reacció en el cas de la pobresa a llars amb menors. Si tenim en compte la pobresa infantil relativa (la ràtio de llars amb persones menors de divuit anys que cauen per sota de la línia de pobresa, mesurat com la meitat dels ingressos mitjans del total de llars), Espanya tenia el 2015 el pitjor registre, de nou perquè l'enfonsament de les rendes baixes va afectar moltes llars amb nens i per la limitada acció de les polítiques dirigides a famílies en situació de vulnerabilitat.

Les polítiques d'austeritat unides a l'extraordinari repunt de l'atur van fer "tornar" el nostre estat del benestar a un disseny clàssic en el qual preservar pensions i protecció per atur exigeix sacrificar tota la resta.

El fort augment de demanda social a Espanya (en els pitjors moments l'atur va assolir el 26 % de la població activa), i a l'Europa mediterrània en general, podria haver estat esmorteït amb polítiques redistributives que compensessin la pèrdua d'ingressos de sectors importants de la població. No obstant això, el comportament de la despesa durant la crisi econòmica va aconseguir protegir alguns col·lectius però va aprofundir en el desemparament de molts altres i va suposar una ruptura molt significativa amb la pauta de convergència europea de les dècades precrisi. Les dràstiques reduccions pressupostàries dels últims tres anys de recessió econòmica i un cert manteniment de la despesa en la resta de països comunitaris han fet que la distància amb la mitjana dels països de la Unió Europea comencés a augmentar, per la qual cosa s'han recuperat els nivells de partida de l'any 2000. En la pràctica totalitat dels pressupostos socials, les retallades ens retornen a nivells de fa més d'una dècada, quan estàvem més aviat a la cua dels sistemes de benestar europeus.

Capacitat minvada

En definitiva, les polítiques d'austeritat unides a l'extraordinari repunt de l'atur van fer "tornar" el nostre estat del benestar a un disseny clàssic en el qual preservar pensions i protecció per atur va exigir sacrificar pràcticament tota la resta, especialment els àmbits de política més marginals des del punt de vista pressupostari, com habitatge, família o exclusió social, però també aquells més universalistes, com educació i sanitat. Tenim avui una capacitat minvada per fer front als nous riscos socials. L'evolució de l'educació i la sanitat és igualment preocupant, atès l'important paper que tenen en la cobertura de drets socials bàsics i els seus elements d'inversió social. En tots dos casos, els quatre països del sud d'Europa van gastar el 2015 al voltant de la meitat del que

van gastar la resta dels països de l'Europa occidental, mostrant un afebliment significatiu amb les successives retallades. La situació va ser particularment dramàtica a Grècia, on la despesa per càpita el 2015 se situava al voltant del 59 % en educació i el 64 % en salut per sota de la mitjana UE-10.

Pràcticament una dècada d'austeritat ens deixa un paisatge amb fractures més profundes, on la fragmentació és, al seu torn, cada vegada més complexa. Ha crescut la distància entre els rics i els pobres perquè aquests últims estan, en termes relatius, pitjor del que estaven en els anys anteriors a la crisi. Al nostre país, l'augment de la pobresa és un reflex d'aquesta desigualtat i de l'escassa capacitat del nostre estat del benestar de compensar o atenuar aquestes distàncies.

Una dècada d'austeritat ens deixa un paisatge amb fractures més profundes, on la fragmentació és, al seu torn, cada vegada més complexa.

Unes diferències que es converteixen per a alguns en cadenes fins i tot abans de néixer. Els desavantatges tenen un efecte multiplicador amb importants ramificacions. En ple segle XXI, el determinisme social que vincula esperança de vida, salut o èxit escolar al nivell de renda és contrari a qualsevol projecte d'emancipació social. A ciutats com Barcelona, aquestes dinàmiques reforcen una segregació horitzontal segons la qual els diferents grups socials cada vegada es creuen menys. Nombrosos i variats *Shibboleth* invisibles se superposen al traçat urbà per crear la cartografia de la desigualtat. Això no és nou, el capitalisme sempre ha tingut una crua expressió espacial, però el que Doreen Massey anomena la *geometria del poder* necessita avui, més que mai, respostes polítiques des de diferents fronts de governança. Recuperar un projecte de vida en comú exigirà grans dosis de coratge i audàcia.

The Spanish Welfare State in European Context
Ashgate, 2011

The Transformation of Care in European Societies
Palgrave, 2014

Referències bibliogràfiques

Blanco, I. i Nel·lo, O., *Barrios y crisis. Crisis económica, segregación urbana e innovación social en Cataluña*. València, Tirant lo Blanch, 2018.

León, M. i Pavolini, E., "Crisis y políticas sociales en el sur de Europa". Informe Foessa, 2019.

Matsaganis, M. i Leventi, C., "The Distributional Impact of Austerity and the Recession in Southern Europe", *South European Society and Politics*, volum 19 (3), 2014, pàg. 393-412.

Pavolini, E., León, M., Guillén, A. M. i Ascoli, U., "From Austerity to Permanent Strain? The EU and Welfare State Reform in Italy and Spain", *Comparative European Politics*, 13 (1), 2015, pàg. 56-76.

Pérez, S. i Matsaganis, M., "The Political Economy of Austerity in Southern Europe", *New Political Economy*, 23 (2), 2017, pàg. 192-207.

Stiglitz, Joseph E., *La gran brecha*. Barcelona, Taurus, 2015.

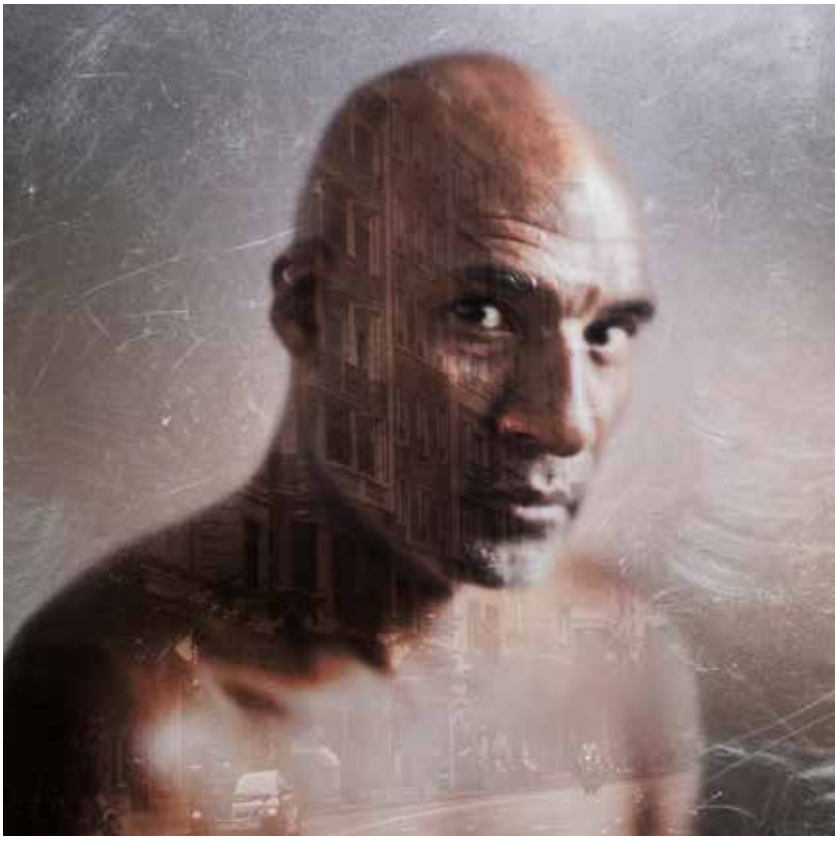

Pedro / Carrer de Balmes.
Va néixer a Buenos Aires (Argentina)
i viu a Barcelona des de fa disset anys.

Luis / Barri Gòtic.
Va néixer a San Francisco (Estats Units)
i viu a Barcelona des de fa quinze anys.

Desigualtat en l'era de la desconnexió

José Moisés Martín Carretero

La crisi econòmica ha engrandit les bretxes (laboral, generacional, de gènere i fiscal) que contribueixen a incrementar la desigualtat. Si les societats les continuen fent créixer i el sentiment de desconnexió entre rics i pobres es consolida, les nostres democràcies corren un perill seriós.

En un moment que el planeta i les persones es troben més connectats que mai gràcies a les noves tecnologies de la informació, entrem en l'era de la desconnexió. Els països es desconnecten de l'economia global; les ciutats, del món rural; les elits econòmiques, de la societat; els intel·lectuals, del seu públic; els treballadors fixos, dels problemes del que Guy Standing ha anomenat "el precariat"[1]; els adults, dels joves. La crisi econòmica ha generat una sèrie d'esquerdes profundes que amenacen la cohesió social i, amb aquesta, la democràcia tal com la coneixem. Cada col·lectiu o grup social ha decidit atendre els seus interessos, erosionant els discursos universalistes que porten aparellats un fort sentit del concepte *solidaritat*. Solidaritat en el sentit clàssic del terme: el reforç de la vinculació social que comporta obligacions i drets respecte a les persones amb les quals convivim[2]. Sense aquesta solidaritat "forta", el debat sobre els impostos es converteix en una suma entre el que aporto i el que he rebut, entre el que produïm i el que dediquem als qui no poden produir, entre el que rebem a canvi de la nostra participació en la societat i el que reben uns altres. Una societat sense vincle social està condemnada a la desintegració.

El motor d'aquestes múltiples desconnexions, alhora causa i conseqüència, és la desigualtat. Fa a penes un parell de dècades, el debat se situava en l'àmbit de la inclusió: constatàvem que el model econòmic i social era suficient per arrecerar una immensa majoria que trobava en l'estat social una cobertura bàsica davant dels riscos de la malaltia o la

José Moisés Martín Carretero. Economista i membre d'Economistas Frente a la Crisis, ha estat consultor en programes del Banc Interamericà de Desenvolupament, l'OCDE, la Comissió Europea, el Consell d'Europa, el Banc Mundial i les Nacions Unides, i assessor econòmic principal de l'ambaixada de Corea del Sud a Espanya. Ha escrit el llibre *España 2030: Gobernar el futuro* (Deusto, 2016).

vellesa. El repte per aconseguir societats cohesionades era incloure a la cobertura la minoria exclosa o marginada, per diferents motius socials, econòmics, culturals o ètnics. Avui aquest enfocament no és suficient. Subsisteix un percentatge de la població en risc de pobresa o exclusió social, com assenyala AROPE, l'indicador més usat per part de la Unió Europea per mesurar-ho, però el fenomen recent que hem d'analitzar és l'extensió de la desigualtat a tota la societat, fet que erosiona greument les bases de la democràcia liberal i l'estat social; això és, la classe mitjana i les perspectives d'una vida socialment digna i acceptable per a tothom.

El 2011, Pickett i Wilkinson[3] van explicar que el problema fonamental de la desigualtat és la seva capacitat d'accentuar altres problemes socials: les societats més desiguals tendien a tenir pitjors índexs de violència delictiva, malalties psicològiques, taxes d'abandó escolar, embarassos d'adolescents i fins i tot problemes nutricionals com l'obesitat. Per analitzar l'evolució de la desigualtat, ens hem de centrar en la bretxa laboral, la bretxa generacional, la bretxa de gènere i la bretxa fiscal. En aquestes bretxes es concentren les forces que configuren bona part de la nostra desigualtat social.

La bretxa laboral

L'accés a un treball de qualitat i estable és molt desigual a Espanya. Les taxes d'atur van créixer de manera molt acusada durant la crisi i, malgrat la recuperació, estan lluny encara dels nivells previs. L'accés a l'ocupació és la primera font de desigualtat: una alta taxa d'atur significa que una part important de la població no té accés a la principal font de renda, que és el treball assalariat. Si a més observem les desigualtats d'accedir-hi, ens trobem que les dones, els joves i els aturats de més de 45 anys no qualificats són els col·lectius amb més dificultats per trobar una feina. Aquest fet els aboca a un atur de llarga durada que dificulta l'accés a un treball digne i de qualitat.

La crisi ha generat també un increment de la desigualtat salarial, mesurada a través de l'índex de Gini. La forta pujada de la desigualtat salarial es deu a la també desigual evolució en les rendes salarials, particularment les més baixes, que van ser més castigades. Segons les dades de l'INE, el decil amb salaris més baixos va perdre fins al 15 % de rendes salarials entre el 2008 i el 2016. Aquest procés s'ha vist magnificat per la polarització del nostre mercat laboral. Espanya és, juntament amb Estònia, el país de l'OCDE on més ha crescut el percentatge de població amb salaris baixos i més ha retrocedit el percentatge de població amb salaris mitjans.[4]

La caiguda salarial ha suposat un increment en la taxa de treballadors que, malgrat tenir una ocupació, romanen per sota del límit de la pobresa.

L'increment de les desigualtats salarials s'ha d'entendre com el producte de dos factors: el descens del salari per hora treballada i les

Notes

1. Guy Standing, *El Precariado.* Pasado y Presente, 2015

2. Luis M. de Sebastián, *La solidaridad: el guardián de mi hermano.* Ariel, 1996.

3. Richard Wilkinson i Kate Pickett, *Desigualdad: un análisis de la (in)felicidad colectiva.* Turner, 2009.

4. OCDE Employment Outlook, 2019.

5. *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility.* OCDE, 2018.

desiguals condicions laborals en termes de precarietat laboral, que de nou han afectat de manera desigual la població. El descens salarial ha suposat un increment de la taxa de treballadors que, malgrat tenir una ocupació, romanen per sota del límit de la pobresa. El 2018, el 13,1 % dels treballadors d'Espanya vivien per sota del nivell de la pobresa, el tercer país de la Unió Europea amb la ràtio més elevada, després de Romania i Grècia. No es tracta només d'accedir a l'ocupació, sinó de fer-ho en condicions de qualitat i seguretat. I des d'aquest punt de vista, el nostre mercat laboral està fallant.

La bretxa generacional

La pobresa infantil ha despuntat com el principal problema de desigualtat d'Espanya, i també s'ha estès, en els últims anys de la recuperació econòmica, fins als menors de 30 anys. Aquest canvi de composició en la pobresa suposa un element important de transformació en la naturalesa de la nostra desigualtat, alhora que s'erigeix com un repte per a l'estat social, ja que assenyala les dificultats que tenim per abordar la desigualtat en les etapes més primerenques de la vida, amb greus conseqüències per a les trajectòries vitals de les persones. La desigualtat en la població més jove és el principal obstacle per a la mobilitat social intergeneracional i, per tant, per a la igualtat d'oportunitats al llarg de la vida. Segons un estudi de l'OCDE, a Espanya una família pobra necessitarà quatre generacions per assolir la classe mitjana, una xifra que, sent menor que la mitjana de l'OCDE, és el doble que en països com Dinamarca[5].

L'atur juvenil i la precarietat en l'ocupació provoquen que la pobresa relativa per als més joves s'hagi incrementat en més de deu punts del 2008 al 2017.

La pobresa en etapes primerenques es trasllada avui cap a les etapes juvenils. L'atur juvenil i la precarietat en l'ocupació han fet que els més joves hagin sofert l'increment més gran de pobresa relativa de tota la població, que s'ha incrementat en més de deu punts del 2008 al 2017. La combinació de la pobresa en la infància i en les etapes primerenques de la vida adulta suposa un repte important per a la cohesió social en el mitjà i llarg termini, i aquesta bretxa s'aguditza encara més si tenim en compte el gènere.

La bretxa de gènere

Entre homes i dones, les diferències de salaris, accés a nivells de decisió i repartiment dels temps de cures suposen una de les principals vies de generació de desigualtat a Espanya. Sigui com sigui la condició socioeconòmica o edat, les dones estan pitjor. Set de cada deu persones amb salaris baixos són dones, xifres que s'inverteixen per als trams salarials més elevats. Com a mitjana, les dones cobren a Espanya el 16 % menys que els homes, sofreixen més temporalitat i són fins al 60 % de les

persones ocupades subempleades. La desigualtat econòmica vinculada a la bretxa de gènere està molt relacionada amb l'àmbit de les cures. D'acord amb Libertad González[6], la bretxa salarial de gènere s'amplia considerablement amb el naixement del primer fill, i es manté al llarg de tota la vida laboral. De les persones inactives que no busquen feina per tenir al seu càrrec les cures de nens o gent gran, el 92 % són dones.

La bretxa fiscal

Espanya s'enfronta amb el repte de reduir els impactes de la desigualtat a través dels mecanismes de redistribució de la renda i, particularment, a través dels ingressos i les despeses públiques. No obstant això, al costat d'Itàlia, és un dels països de la Unió Europea on el sector públic té menys capacitat de redistribució. Les raons cal buscar-les en factors d'economia política: qui i com paga impostos i com es decideixen les prioritats de despesa pública. En la recaptació d'impostos, ens situem per sota de la mitjana de la Unió Europea en set punts del PIB, amb un sistema ineficient i poc progressiu, on els pobres paguen proporcionalment més impostos que la classe mitjana, i només contribueix més el decil superior dels més rics. De la mateixa manera, les despeses públiques assignades als pressupostos de l'Estat no suposen un exercici de redistribució. Segons l'OCDE, i ateses les transferències monetàries, a Espanya el decil més pobre de renda rep només el 4 % de totes les transferències monetàries del sector públic.

Conclusions

La crisi econòmica i la posterior recuperació han deixat profundes bretxes en la cohesió social del país. A un mercat laboral fragmentat i precaritzat, s'uneix la rebaixa d'expectatives vitals per a tota una generació que està començant la seva vida en condicions precàries. L'estat social actual ja és incapaç de fer front a aquestes bretxes socials. Les temptacions de desconnexió dels més afortunats es multipliquen, afeblint en gran manera les bases socials sobre les quals es van establir les democràcies de la postguerra mundial. Pot ser que les paraules de l'economista David Lizoain, que parla de la fi del Primer Món[7], o del sociòleg Christophe Guilluy[8], que vaticina el final de la classe mitjana, siguin massa negatives. Però la seva intuïció va en la bona direcció: si les societats continuen engrandint aquestes bretxes i el sentiment de desconnexió es consolida, les nostres democràcies corren un perill seriós.

Notes

6. Libertad González, "La brecha salarial de género se amplia tras la maternidad (y ahí se queda)", blog *Nada es gratis*, entrada 8/5/2019.

7. David Lizoain Bennett, *El fin del Primer Mundo.* Catarata, 2017.

8. Christophe Guilluy, No Society. *El fin de la clase media occidental.* Taurus, 2019.

España 2030: Gobernar el futuro. Estrategias a largo plazo para una política de progreso
Ediciones Deusto, 2016

Alejandra / Centre comercial Las Arenas.
Va néixer a Madrid i viu a Barcelona des de fa cinc anys.

Fumishige / Escullera.
Va néixer a Saga (Japó) i viu a Barcelona des de fa quinze anys.

Rafael / Torre de l'antiga fàbrica de farina Gili, al Poblenou.
Va néixer a Moyuela (Espanya) i viu a Barcelona des de fa seixanta-cinc anys.

Yruma / Museu Nacional d'Art de Catalunya.
Va néixer a Maracay (Veneçuela) i viu a Barcelona des de fa un any i mig.

La disparitat ens distancia: efectes psicològics de la desigualtat econòmica

Rosa Rodríguez Bailón i Guillermo Willis Sánchez

La desigualtat econòmica afavoreix l'individualisme. Viure en societats desiguals fa que ens preocupem més per la nostra posició social; com més divergència, més distància respecte els altres. La desigualtat mateixa alimenta creences que ens fan més proclius a tolerar-la, acceptar-la i justificar-la.

En termes econòmics, molts estarien d'acord a afirmar que vivim en una de les millors èpoques de la història. El percentatge de persones que viuen en extrema pobresa s'ha reduït considerablement en els últims dos segles. El 1820, el 84 % de les persones vivien per sota del llindar de la pobresa, mentre que el 2015 aquest percentatge era menys del 10 % (Roser i Ortiz-Espina, 2018). L'esperança de vida mai no ha estat tan alta i el percentatge de mortalitat infantil, mai tan baix (Roser, 2018).

Però malgrat tots els avenços socials i econòmics, les nostres societats segueixen sense poder resoldre una qüestió fonamental: la desigualtat econòmica; això és, les diferències marcades en la distribució dels recursos materials entre persones o grups que conviuen en un mateix lloc (Peterson, 2017). Lluny de reduir-se, la desigualtat ha crescut de manera contínua i significativa des dels anys vuitanta en la majoria dels països (Piketty, 2014). Així, la majoria de les societats tenen una estructura en la qual hi ha un petit percentatge de la població clarament privilegiada, mentre que un percentatge molt més elevat es troba en la base de l'escala social. Actualment, l'1 % de la població més rica s'ha beneficiat del 27 % del creixement econòmic des del 1980 fins al 2016; mentre que el 50 % més pobre tan sols s'ha beneficiat del 12 % (Alvaredo, Chancel, Piketty, Saez i Zucman, 2018). Igualment, d'acord amb dades de *Forbes* i dels rànquings mundials de bilionaris, el 2017 es va registrar l'increment més gran de bilionaris al món (2.043 en total), que van acaparar el 82 % del creixement econòmic global, mentre que el 50 % més pobre no va percebre cap benefici (Oxfam Internacional, 2018).

Així doncs, la desigualtat s'ha convertit en un dels grans desafiaments que les societats han de considerar com a claus en l'agenda pública. A més, la desigualtat s'ha relacionat amb un augment dels problemes socials, el conflicte, la criminalitat, la polarització social, la delinqüència, els dèficits en salut física i mental, etc. (Wilkinson i Pickett, 2017).

Científics socials s'han esforçat a comprendre les causes, els mecanismes i les conseqüències de la desigualtat, i han fet preocupants troballes sobre les seves conseqüències en les relacions socials, el comportament polític o el benestar de les persones que viuen en entorns amb desigualtats en el seu conjunt, i no només les més desfavorides.

Però quins són els mecanismes psicològics subjacents en els efectes de la desigualtat econòmica? Com se'ns fica "sota la pell" i afecta el nostre benestar i la nostra forma de vida? En línia amb els resultats trobats pel nostre propi equip de recerca i uns altres (p. ex., Buttrick i Oishi, 2017; i Wilkinson i Pickett, 2017), la desigualtat econòmica afavoreix que les nostres relacions adoptin formes que mantenen i reforcen aquesta desigualtat a través de tres processos generals. D'una banda, viure en societats més desiguals fa que ens preocupem més per la nostra posició social i l'estatus es converteix en la qüestió més important en l'avaluació que fem de nosaltres mateixos i dels altres. D'altra banda,

Rosa Rodríguez Bailón.
Professora del departament de Psicologia Social de la Universitat de Granada i coordinadora del màster de Psicologia de la Intervenció Social de la mateixa universitat.

Guillermo Willis Sánchez.
Professor del departament de Psicologia Social de la Universitat de Granada i editor adjunt de la *Revista de psicología social*.

Els autors d'aquest article dirigeixen conjuntament el Laboratori de Recerca de Psicologia Social de la Desigualtat i són els investigadors principals del projecte "Sociedad de ricos y pobres: consecuencias psicosociales de la desigualdad económica", finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat (MINECO).

ens allunyem més de la resta de les persones: la disparitat econòmica acaba generant distància social. I finalment, la desigualtat motiva creences que afavoreixen la nostra proclivitat a tolerar-la, acceptar-la i justificar-la.

L'estatus i la posició social en el focus d'atenció

En les societats més desiguals, l'estatus social cobra una importància més gran que en contextos més igualitaris. No és el mateix pertànyer al 10 % dels ciutadans més pobres —quan els ingressos d'aquest grup són 25 vegades més petits que els del 10 % més ric—, que quan aquests ingressos són només tres vegades inferiors. Alguns estudis en psicologia social mostren que quan la disparitat econòmica és molt alta, es torna molt més important la posició que s'ocupa en l'escala d'ingressos: el 10 % de la població més rica està molt més motivada per no perdre la seva posició, alhora que el 10 % més pobre es preocupa sobretot per ascendir de classe social.

Viure en contextos en els quals existeixen grans diferències econòmiques pot convertir el lloc que ocupem a l'escala d'ingressos en una qüestió central de la nostra vida quotidiana.

La importància atorgada a l'estatus pot desembocar en una preocupació crònica per la posició social anomenada *ansietat per l'estatus*. Les persones que l'experimenten es preocupen constantment per no aconseguir els estàndards d'èxit de la societat, per no ser més riques o per perdre el seu rang social. Tenen por de quedar-se estancades en una posició que no els sembla suficient. En suma, la desigualtat econòmica pot fer que les persones s'obsessionin amb la seva posició jeràrquica. Viure en contextos on existeixen grans bretxes econòmiques pot convertir el lloc que ocupem a l'escala d'ingressos en una qüestió central de la nostra vida quotidiana.

Diferents estudis han tingut com a objectiu corroborar aquestes premisses. Per exemple, un grup d'investigadors alemanys (Delhey i Dragolov, 2014) van analitzar les dades de l'European Quality of Life Survey —una enquesta amb més de 30.000 participants de 30 països europeus— i van mostrar que els habitants de països amb més desigualtat econòmica sofrien més ansietat per l'estatus. És important assenyalar que l'ansietat per l'estatus en contextos econòmicament més dispars afecta no només els més desfavorits, sinó també els més privilegiats i, per tant, el benestar de la població.

Igualment, trobem indicadors indirectes de l'ansietat per l'estatus en el comportament dels individus. Algunes recerques han trobat que la participació en apostes i loteries (Bol, Lancee i Steijn, 2014) o les cerques a Google de productes luxosos davant de productes de marca blanca (Walasek i Brown, 2015) són més freqüents en llocs on s'observa més desigualtat. Aquests resultats s'han interpretat com una

manifestació de l'ansietat per l'estatus. Per tant, viure en contextos amb més desigualtat motiva les persones a intentar millorar el seu estatus. Algunes ho fan valent-se de la sort, comprant loteria. Unes altres, consumint productes més cars per mostrar una posició social més alta de la que realment tenen.

En les societats més desiguals existeixen diferències més grans en l'accés als serveis i recursos. Però no només això: en línia amb l'anàlisi de la classe social dut a terme per Pierre Bourdieu (1979), els recursos poden determinar els gustos i les preferències estètiques. Si la classe social fa que les persones es comportin de manera diferent, com més diferència hi ha entre les classes més i menys privilegiades, més diferents seran aquests comportaments. Això pot portar al fet que les persones es vegin molt diferents entre si.

La disparitat ens distancia

L'evidència empírica també ha donat suport a aquesta proposició. Utilitzant les dades d'una de les enquestes internacionals més ambicioses, el Social Survey Program —33 països i més de 48.000 participants—, Elgar (2010) va trobar que la desigualtat econòmica es relaciona positivament amb la confiança en els altres: a mesura que augmenta la desigualtat econòmica, les persones indiquen que poden confiar menys en la gent del seu voltant. A més, aquesta falta de confiança es relaciona amb una mortalitat més elevada i menor esperança de vida.

D'altra banda, s'ha demostrat que la desigualtat econòmica disminueix la participació cívica i social dels ciutadans i l'altruisme (Coté, House i Willer, 2015; i Lancee i Van de Werfhorst, 2012), és a dir, provoca que les persones no se sentin involucrades i motivades a dur a terme accions l'objectiu de les quals sigui el benestar dels altres i el bé comú.

En el nostre grup de recerca hem analitzat una de les conseqüències més flagrants de la desigualtat: els seus efectes sobre l'individualisme. En un procediment experimental, demanàvem als participants que imaginessin que estaven a punt d'anar a una societat fictícia. En aquesta nova societat, tots els participants en les nostres recerques serien de classe mitjana, és a dir, tindrien accés a un bon sou, casa, cotxe i vacances. No obstant això, a la meitat dels participants se'ls demanava que imaginessin que aquesta societat fictícia era molt desigual, mostrant-los que les diferències entre classe alta i baixa eren enormes. A l'altra meitat se'ls presentava una societat més igualitària. Encara que tots els participants comptaven amb els mateixos ingressos mensuals i els mateixos recursos, els que s'imaginaven en una societat més desigual es definien a si mateixos d'una forma més independent dels altres (Sánchez *et al.,* 2017). Pensaven més en ells mateixos i en els seus interessos. Es preocupaven més per les seves metes com a individus que com a membres d'un grup o una societat.

La desigualtat ens porta a tolerar-la i justificar-la

La desigualtat no només impacta en la nostra definició com a individus, la nostra conducta i les nostres relacions amb els altres. També té importants efectes en les nostres creences sobre com funciona el món. Tendim a considerar que la manera en què s'organitza la societat és la millor, i més encara si considerem que ha estat duradora al llarg de la història —fenòmens coneguts com a biaixos cognitius de la mera existència i la longevitat—. Aquesta inclinació a defensar l'estat de les coses dificulta una visió crítica de la distribució dels recursos existents i, per tant, predisposa a l'immobilisme social.

D'altra banda, desenvolupem una visió estereotipada dels altres en funció de la classe social a la qual pertanyen. Així, segons nombrosos estudis, els qui se situen en els esglaons més alts de l'escala social són estereotipats com més competents i amb les habilitats requerides per tenir èxit en societats competitives, mentre que els situats en posicions d'estatus més baix es perceben com a amigables i socials, però sense la competència i les habilitats que marquen els estàndards d'èxit actuals (Durante *et al.,* 2013). La diferència en la percepció i les creences que s'utilitzen per explicar les causes de les disparitats entre els que tenen èxit i els que no, ens poden portar a l'extrem de deshumanitzar els desfavorits. Aquesta visió deshumanitzada de les persones amb baixos recursos econòmics té un impacte important en les accions que els individus estan disposats a promoure per revertir la desigualtat; per

exemple, en la seva actitud cap a polítiques socials que es focalitzen en ajudes als més desavantatjats (Sáinz-Martínez *et al.,* 2018). En considerar-los menys capaços, els ciutadans són menys inclinats a proveir-los amb recursos que, previsiblement, malbarataran i no administraran adequadament. Aquesta visió fomenta una ideologia meritocràtica, això és, la creença que cadascú mereix la posició que ocupa en la jerarquia social. Així, la meritocràcia, com a tret cultural, defineix els contextos en els quals hi ha més desigualtat (García-Sánchez *et al.,* 2019).

Una altra manera de justificar les diferències que separen rics i pobres és a través de l'estimació de la mobilitat social, això és, en quina mesura és viable millorar el nostre estatus. Especialment en les societats occidentals, se sobreestima la possibilitat d'ascendir a una classe social més favorable i gaudir dels avantatges que ocasiona. La realitat és molt més crua, i el somni americà no és més que això, un somni. Un informe recent de l'OCDE assenyala que el 60 % de la població més pobra mai no podrà ascendir i es quedarà estancada en la seva posició i, no obstant això, el 72 % de la població més rica mai deixarà de gaudir del seu privilegi. L'estancament i la fragmentació social amb base econòmica s'han aguditzat en els anys de crisi, i han alentit el que s'anomena l'*ascensor social*, els mecanismes econòmics i socials que permeten que les noves generacions progressin respecte a les anteriors.

En les societats occidentals, se sobreestima la possibilitat d'ascendir a una classe social més favorable. El 60% de la població més pobra mai no podrà ascendir i el 72% de la població més rica mai deixarà de gaudir del seu privilegi.

En suma, la desigualtat econòmica, un tret estructural que defineix el context en el qual vivim, impacta profundament en l'ésser humà. Fa que ens focalitzem en l'estatus que posseïm, ens allunya de les altres persones i pot, fins i tot, canviar la nostra visió del món, fent que siguem més tolerants a aquesta desigualtat. Aquests processos, al seu torn, poden generar més diferències. És important augmentar el coneixement sobre els efectes de la desigualtat per posar-hi fre i combatre'n les pernicioses conseqüències socials.

Referències bibliogràfiques

Buttrick, N. R.; Heintzelman, S. J. i Oishi, S., Inequality and well-being. *Current Opinion in Psychology, 18*, 2017, 15–20. http://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.07.016.

Sánchez-Rodríguez, Á.; Willis, G.B. i Rodríguez-Bailón, R., Economic and social distance: Perceived income inequality negatively predicts an interdependent self-construal. *International Journal of Psychology*, 54 (1), 2019, 117-125. https://doi.org/10.1002/ijop.12437.

Wilkinson, R. G. i Pickett, K. E., The enemy between us: The psychological and social costs of inequality. *European Journal of Social Psychology*, 47 (1), 2017, 11–24, http://doi.org/10.1002/ejsp.2275.

Innovació social: diferents respostes de la ciutadania organitzada

Marisol García Cabeza i Marc Pradel

Davant dels cants de sirena neoliberals, dirigits a enfortir la responsabilitat individual, la societat civil s'ha organitzat per donar una resposta col·lectiva a les conseqüències de la crisi. La innovació social que ha sorgit a moltes ciutats comporta una implicació més gran dels ciutadans en la provisió d'idees i iniciatives per afrontar les noves necessitats socials que tant l'Estat com el mercat han deixat de prioritzar.

La crisi econòmica iniciada l'any 2007 i les polítiques d'austeritat aplicades posteriorment han tingut conseqüències dramàtiques per a les ciutats i han generat la necessitat de noves respostes als reptes socials emergents. En aquest context, els debats sobre la innovació social han florit a Europa i altres parts del món, cridant l'atenció d'administracions públiques i determinat sector privat. Aquest article ressalta la capacitat innovadora dels ciutadans organitzats com a societat civil o com a membres de moviments socials a les ciutats en general i a les ciutats espanyoles en particular. És important assenyalar també la centralitat de les institucions locals, ja que són aquestes les que estableixen vincles creatius amb aquests ciutadans i viceversa. El nostre objectiu és llançar un missatge d'esperança davant dels reptes i les dificultats que existeixen per superar el desànim intel·lectual en què habitem.

Comencem per recordar que, a les ciutats del sud d'Europa, la solidaritat familiar i comunitària té un paper clau en el desenvolupament de les formes de benestar social. Amb uns estats del benestar menys consolidats que als països del nord, les polítiques socials al sud es complementen gràcies a la tasca que fan les entitats de la societat civil. Però també, i és important subratllar-ho, gràcies a les formes de solidaritat més o menys informals que apareixen i es consoliden a barris i àmbits socials, que donen lloc a sistemes de benestar social particulars i marcats pels contextos institucionals específics de cada localitat. En aquest escenari, des del 2007 hem assistit a l'aparició de noves iniciatives ciutadanes contra la crisi que no només han significat un suport per pal·liar els efectes nefastos de l'esmentada crisi i de l'austeritat, sinó que han reforçat els llaços solidaris i el sentit de comunitat. També, en circumstàncies específiques, ha brotat a la superfície una dimensió política que qüestiona unes relacions de poder ja calcificades i impulsa un clamor per defensar la justícia social. Recordem l'explosió de les places de moltes ciutats el 2011 amb els missatges: "No ens representen" i "Més justícia social".

A què ens estem referint quan parlem d'innovació social? El concepte d'innovació és ple d'ambigüitats i s'utilitza amb objectius diversos. Institucions de la Unió Europea, governs nacionals i locals, i el sector privat promulguen la innovació social com un instrument per a la millora d'oportunitats vitals dels ciutadans. Aquesta òptica es relaciona amb el paradigma de la inversió social (Social Investment), que suposa una implicació més gran dels ciutadans a la provisió d'idees, iniciatives i respostes a les noves necessitats socials que tant l'Estat com el mercat deixen de prioritzar. Responsabilitzar el ciutadà de les seves necessitats sembla encaixar amb el paradigma neoliberal que ha calat en les polítiques de les últimes dècades. Recordem els cants de sirena emesos per enfortir el capital social i el compromís de la societat civil, en substitució de la responsabilitat col·lectiva que suposa oferir oportunitats vitals als ciutadans a través de la redistribució de recursos i beneficis.

Marisol García Cabeza. Catedràtica de Sociologia Urbana a la Universitat de Barcelona i membre del grup d'investigació CRIT (Creativitat, Innovació i Transformació Urbana). En les seves investigacions i publicacions destaquen els temes de ciutadania i ciutats.

Marc Pradel. Professor lector Serra Húnter del departament de Sociologia de la Universitat de Barcelona i membre del grup d'investigació CRIT (Creativitat, Innovació i Transformació Urbana), des del qual investiga qüestions relacionades amb la ciutadania, les desigualtats socials, la governança urbana i multinivell i el desenvolupament econòmic local.

Enfortir les relacions

La nostra manera d'entendre la innovació social no es basa a substituir, mitjançant l'acció social dels ciutadans, la responsabilitat social de l'Estat, i en certa mesura del mercat. Al contrari, la innovació social té un paper important a l'hora de modernitzar, acostar i fer més robustes i competents les responsabilitats públiques i privades. No estem sols en aquest enfocament (vegeu Moulaert *et al.*, 2013). Hi ha una munió d'experiències a les ciutats d'arreu del planeta que està contribuint a enfortir les relacions entre ciutadans i institucions amb l'objectiu de cobrir necessitats i també de millorar drets de ciutadania. Com? Les iniciatives socialment innovadores ho són en part perquè són fruit de processos col·lectius de reflexió i d'acció per encaixar i donar resposta a velles i noves necessitats. Ens referim a les necessitats de seguretat que dona un habitatge, o a participar en la societat mitjançant l'educació o el treball. Però també a la participació en la creativitat cultural i, per descomptat, en la cura dels infants, malalts i gent gran.

A les ciutats del sud d'Europa, la solidaritat familiar i comunitària té un paper clau en les formes de benestar social.

La innovació social que apareix en múltiples i diverses experiències ciutadanes que observem a Barcelona, Bilbao, Madrid i Saragossa (vegeu *El momento de la ciudadanía*), que es dona també en altres ciutats, té històries molt valuoses de gestació, desenvolupament i consolidació. Cada experiència ha generat almenys tres moments creatius: primer, la consciència col·lectiva d'un problema o necessitat a solucionar; segon, la capacitat organitzativa de reflexionar i buscar solucions no transitades; i tercer, l'experimentació col·lectiva —*fer amb els altres*— i, en el procés d'experimentació, potser construir noves relacions socials, més horitzontals i menys instrumentals. Anomenem aquest mecanisme social *transformació de les relacions socials*. A tall d'exemple podem prendre l'Asociación Senda de Cuidados de Madrid, que promou la integració sociolaboral professionalitzant la cura dels infants i la gent gran alhora que promou la dignificació d'aquestes tasques.

L'associació Barceloneta Proa a la Mar, organitzada pels veïns, promou la contractació d'aturats del barri a les empreses locals.

En alguns casos més reeixits es forja una relació amb les institucions (fonamentalment les locals) amb l'objectiu d'aconseguir un impacte més gran dels programes i propiciar respostes de més abast social. A Barcelona, Barceloneta Proa a la Mar, organitzada pels veïns, promou la contractació d'aturats del barri a les empreses locals. Ha impulsat també un pacte econòmic per al barri amb l'Ajuntament a fi de desenvolupar l'economia social i solidària. A Bilbao, Ekhi Txanpona ha impulsat una moneda social perquè sigui

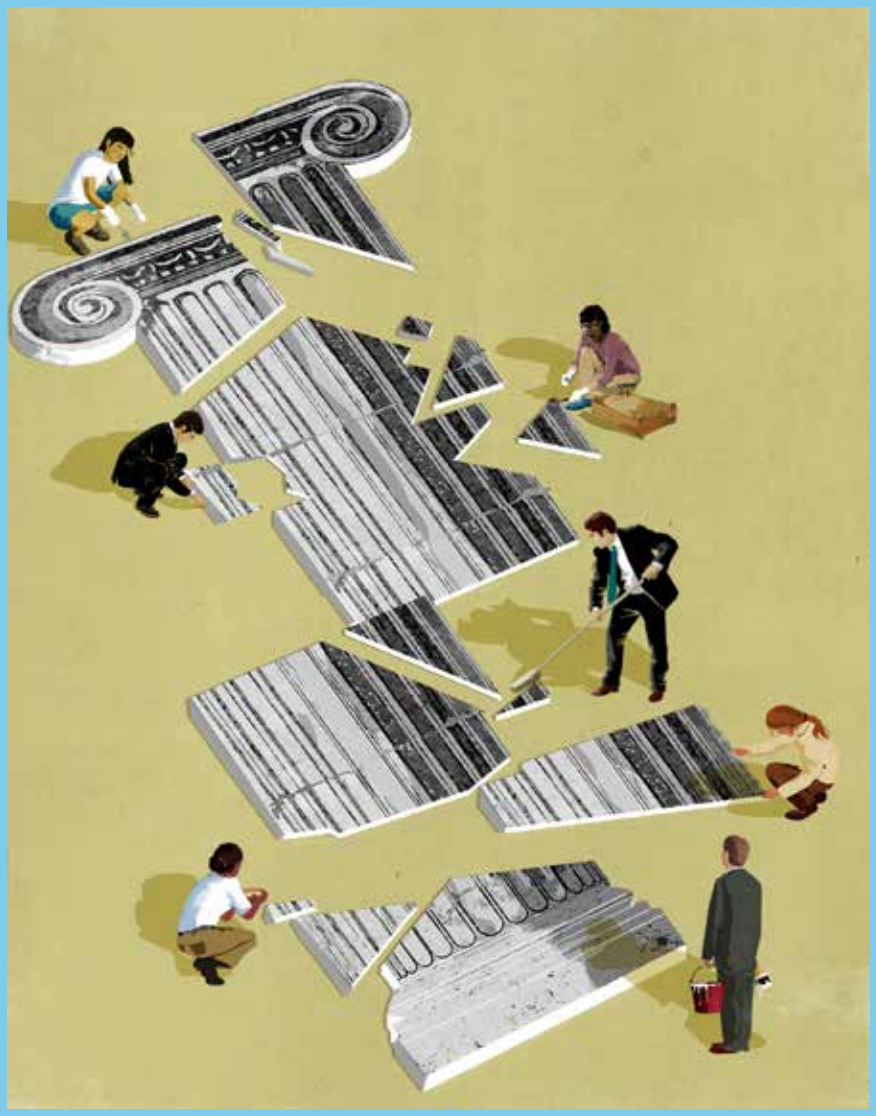

utilitzada en comerços del casc antic, i en col·laboració amb altres ajuntaments tenen una eina de desenvolupament econòmic local.

Un element que apareix de manera transversal a totes les iniciatives, independentment del seu objectiu concret, és la voluntat de situar els ciutadans al centre del desenvolupament de les respostes polítiques contra l'exclusió social, de manera que els mateixos afectats per aquesta exclusió participin en la construcció de la solució. No són, per tant, exemples d'actuacions assistencials. En aquest sentit, la generació de recursos propis a través de cooperatives i xarxes financeres alternatives és de gran valor. Hi ha molts bons exemples al nostre país: Coop57 Aragón és una cooperativa que atorga préstecs a projectes d'economia social i solidària; i la Red de Redes de Economía Alternativa y Solidaria (REAS), present a diferents comunitats autònomes, és una associació que a Madrid, on havia estat més feble que a altres bandes, es va enfortir amb el moviment 15-M.

Algunes entitats innovadores van emergir de les associacions de ciutadans i dels debats que van tenir lloc als barris en els anys vuitanta del segle passat, altres són de creació recent. Totes han establert en algun moment mecanismes d'organització interna democràtica a través d'assemblees. En conjunt, la majoria ha intentat establir pràctiques horitzontals i mecanismes que permetin combinar aquestes decisions democràtiques amb les decisions tècniques preses pels professionals. Finalment, la majoria ha buscat algun tipus de relació amb l'Administració perquè la ciutadania estigui present en les decisions que afecten el benestar dels ciutadans. La defensa dels drets ciutadans i de la inclusió social ha estat protagonitzada, entre altres iniciatives, per dues organitzacions: Yo Sí, Sanidad Universal, a Madrid, que ha atès malalts immigrants exclosos per la llei; i l'Aliança contra la Pobresa Energètica, d'abast nacional, que ha aconseguit un recurs vital a persones empobrides, imposant canvis a la legislació autonòmica.

Moltes experiències il·lustren la creativitat del moviment 15-M, especialment quan ha abandonat les places i ha tornat als barris i a les institucions o s'ha organitzat en xarxes per respondre a la crisi.

És rellevant ressaltar que, en comparar la innovació social a quatre ciutats, es pot veure que el desenvolupament virtuós de la col·laboració entre les organitzacions de ciutadans i les institucions locals depèn en gran mesura del context institucional local, amb diferents trajectòries de participació de la societat civil.

Aquests contextos institucionals es van veure sacsejats, això no obstant, per les eleccions municipals de 2015. A Barcelona, Madrid i Saragossa, l'arribada dels nous ajuntaments "del canvi" va significar la posada en marxa de processos d'innovació institucional i la cerca de mecanismes de col·laboració entre la societat civil i l'Administració, encara que amb resultats desiguals.

Al nostre llibre hem volgut oferir experiències que il·lustren la capacitat creativa del moviment 15-M, especialment quan ha abandonat les places i ha tornat als barris i a les institucions, o s'ha organitzat en xarxes per oferir respostes a les greus conseqüències de la crisi econòmica recent. Ho hem fet pel seu valor intrínsec com a iniciativa innovadora de la societat civil i els moviments socials, però també per cobrir un cert buit. És cert que el 15-M s'ha analitzat àmpliament, però sovint s'ha fet des d'un punt de vista polític, parant atenció al sorgiment de nous partits i plataformes electorals. Per a nosaltres, el valor d'aquestes organitzacions resideix també en el fet que han defensat els drets de la ciutadania social. Ho han fet —amb més o menys èxit— en establir mecanismes alternatius d'organització econòmica que permeten reduir la vulnerabilitat i la dependència dels mecanismes de mercat. Després d'aquest any electoral veurem si tenen continuïtat.

Observacions per a la reflexió

La innovació social pot comportar un enfortiment de les relacions socials amb una base territorial a partir del barri o el districte (i fins i tot la ciutat, en el cas de les més petites). Pot actuar d'antídot a la segregació social. Per això és necessari insistir en el desenvolupament local com a manera de frenar les dinàmiques d'exclusió social. Els barris s'han comunicat en les darreres dècades amb l'objectiu de millorar les oportunitats vitals dels ciutadans, especialment dels més vulnerables a les crisis econòmiques recurrents. Aquest diàleg entre actors dels barris ha propiciat federacions i coalicions que han contribuït a la millor governança de la cohesió social de les ciutats. Amb els seus projectes dirigits a una justícia social més gran, els actors urbans, operant des dels barris, han assolit altres esferes de decisió i han contribuït d'aquesta manera a consolidar drets socials i polítics.

Les ciutats espanyoles tenen un repte important. Tant les administracions locals com la societat civil veuen limitada la seva capacitat de transformació i enfortiment dels sistemes locals de benestar degut al context de governança multinivell no sempre amable amb les ciutats. En els anys passats, les polítiques d'austeritat aplicades a escala autonòmica han suposat una tendència a la recentralització a través de mecanismes pressupostaris i de retirada de competències locals. Considerem que cal dur a terme canvis legislatius importants per donar més poder i finançament als governs locals. La reforma constitucional que un dia es produirà a Espanya serà una excel·lent oportunitat per impulsar debats i propostes en aquesta direcció.

El momento de la ciudadanía: innovación social y gobernanza urbana
Marc Pradel i Marisol García Cabeza
Los Libros de la Catarata, 2018

The International Handbook of Social Innovation Capítol: Theorizing multi-level governance in social innovation dynamics
Pradel, M., García, M. i Eizaguirre, S.
Edward Elgar Pub, 2013